

LUND UNIVERSITY

Från jägare till bonde : en utställning om miljö- och levnadsförhållanden hos fångstsamhälle och bondesamhälle

Jennbert, Kristina

1979

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jennbert, K. (1979). *Från jägare till bonde : en utställning om miljö- och levnadsförhållanden hos fångstsamhälle och bondesamhälle*. (Report series Institute of Archaeology; Vol. 8). Arkeologiska institutionen och Lunds universitets historiska museum.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

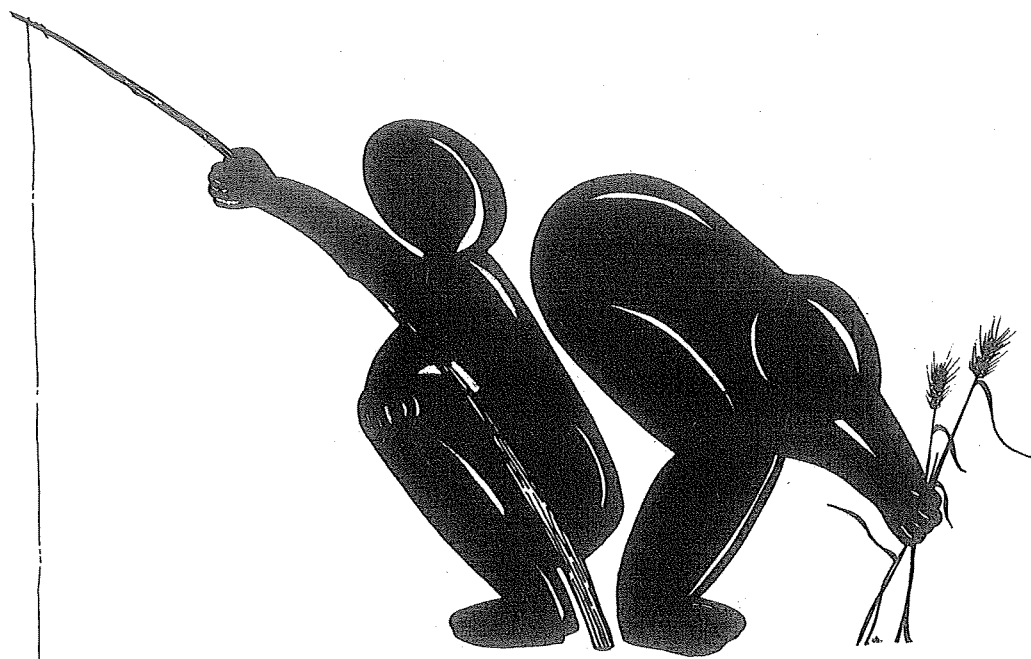
Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

från jägare till bonde

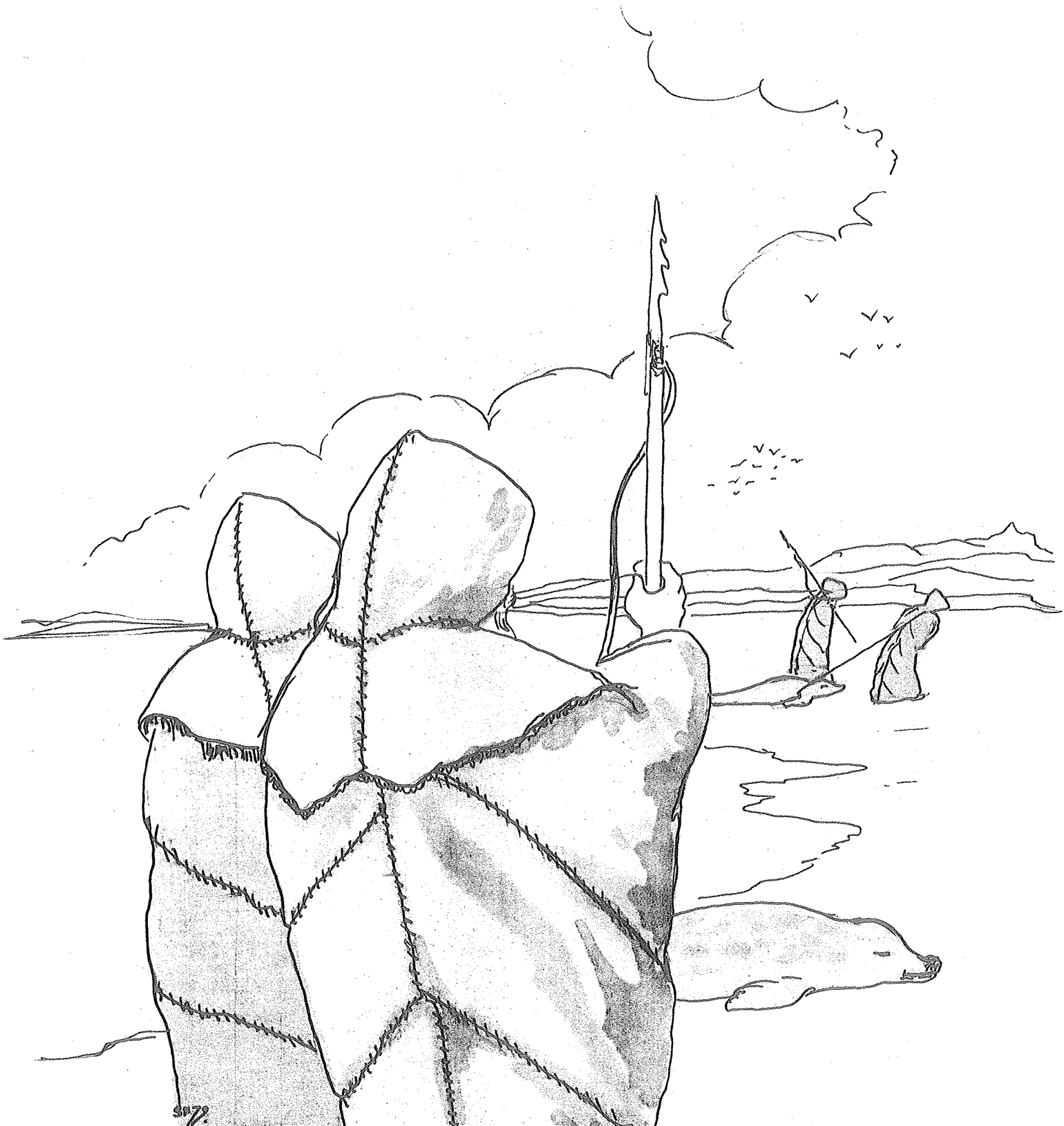
EN UTSTÄLLNING OM MILJÖ- OCH LEVNADSFÖRHÅLLANDE
HOS FÅNGSTSAMHÄLLE OCH BONDESAMHÄLLE

FRÅN JÄGARE TILL BONDE

En utställning om miljö- och levnadsförhållande
hos fångstsamhälle och bondesamhälle.

Av Kristina Jennbert-Spång

Lunds Universitets Historiska Museum
Report Series No. 8, 1979.

Varför och under vilka omständigheter förändras människans levnadsförhållanden? Hur spåras dessa förändringar med hjälp av arkeologi.

Dessa är ett par av de frågor som dryftas i utställningen. Utställningen visar material från ett pågående arbete och ger inga svar på frågorna Hur var det? eller Hur kunde det bli som det är idag? Tvärtom vill utställningen visa vilka frågor en arkeolog ställer och hur en arkeolog går tillväga för att söka svar på frågorna.

Frågorna är också aktuella i våra dagar. Resurstillgångar, energiuttag, en ökad miljöförstörelse och ett skärpt förhållande mellan rika och fattiga länder skapar spänningar och allvarliga kriser mellan människor och nationer. Detta är situationer som motiverar ett resonemang om förhållande mellan människor, samhällen och miljöförhållande även i ett långt tidsperspektiv.

Människans levnadsförhållande har på olika sätt förändrats vid olika tidpunkter i skilda delar av världen. Fångstsamhälle, bondesamhälle, industrisamhälle präglar samspelet mellan människor. Varje produktionssätt innebär begränsningar och möjligheter för samhällets stabilitet och utveckling. Under årtionden har arkeologer, antropologer, historiker, framtidsforskare och inte minst politiker diskuterat samhällets inre sammansättning och utveckling.

Genom att studera samhällen i ett långt tidsperspektiv omfattande olika typer av produktionssätt kan man förhoppningsvis så småningom förstå hur människan under olika förutsättningar producerar sina livsförnödenheter och de samhällsförhållande inom vilken denna produktion äger rum. Det långa tidsperspektivet kan bidra till att förstå det historiska förloppet och de mekanismer som driver på utvecklingen.

Att börja resonemanget redan vid stenåldern, perioden som diskuteras i utställningen, kan kanske tyckas vara väl långt borta från nutiden. Vid skiftet mellan äldre och yngre stenålder kan man för första gången tydligt se en betydelsefull förändring av levnadsförhållande och miljöförhållande för människan. Förändringen från ett samhälle där människorna lever på jakt, fiske och insamling av vegetabilier till ett samhälle där människorna dessutom odlar säd och håller boskap kan studeras i

Sydsandinavien ca 3000 år f.Kr. Det är en förändring där människorna blir bofasta och börjar producera sina livsförnödenheter. Produktion av livsmedel innebär en mer komplicerad samhällsorganisation, en mer organiserad fördelning av varor inom samhället, utökade kontakter med andra samhällen samt ett mer intensivt utnyttjande av naturtillgångar. Ett annorlunda rollspel mellan kvinnor och män, äldre och yngre, utvecklas också under tidsperioden.

Den arkeologiska forskningen måste för att svara på frågor av detta slag samarbeta intensivt med andra ämnesområden och vetenskaper. Arkeologin har ett mångfacetterat arbetsfält och för att plocka fram grunddata till analyser behövs data bl.a. från arkeologiskt källmaterial (fynd, bosättningsläge, gravritual), ekofaktmaterial (växter, djur, nederbörd, temperatur) och socioantropologiskt material (familjestruktur, ägoförhållande). Det arkeologiska materialet står i centrum men kan inte själv "tala".

De senaste åren har inneburit många förändringar i synsätt och arbetsmetoder i den arkeologiska forskningen. Nya teoribildningar och angreppspunkter samt ett utvecklat samarbete med andra vetenskaper har varit betydelsefulla för den arkeologiska forskningen, kulturminnesvården och museiverksamheten. Varje tids-epok präglar intresseinriktningar och målsättning för arkeologisk forskning. På 1800-talet var man koncentrerad till att arbeta med fynd och fornlämningar och ordnade dessa kronologiskt. I början av 1900-talet började man alltmer intressera sig för spridningen av fynd och fornlämningar i olika geografiska områden. I mitten av 1900-talet och framåt inriktar man sig alltmer på att analysera hur samhällen fungerar och förändras.

Odlingens uppkomst

I Skandinavien, ett litet område på norra delen av jordklotet, sker förändringen från jägarsamhälle till bondesamhälle mycket senare än i andra delar på jordklotet.

Oberoende av varandra i olika område på jordklotet förändrar människorna sina levnadsvanor. Förändringen från jägarsamhälle till samhälle med livsmedelsproduktion sker i skilda naturmiljöer. Vad man börjar producera varierar också.

När man diskuterar orsaker till samhällsförändringar tar man upp klimatförändringar, befolkningsöverskott m m som bidragande orsaker till förändringar. Någon sammanhängande övergripande förklaring kan inte ges på nuvarande tidpunkt av den arkeologiska forskningen. Någon generell förklaring kan inte heller ges - varje område får analyseras utifrån sina förutsättningar.

För tillfället räknar man med fyra till fem områden på jordklotet där man ungefär samtidigt började med livsmedelsproduktion.

Sydvästra Asien har stor betydelse för utvecklingen mot livsmedelsproduktion i Europa. I ett område, den bördiga halvmånen, som sträcker sig från östra Iran, norra Irak till Palestina växte vildgräs och primitiva arter av vete och korn. I dessa bergsområden började människorna omkring 6800 f.Kr. odla vete och korn och hålla får och getter.

I Ayaucuchu-området i centrala Peru, en dalgång ca 2000 meter över havet, finns spår av livsmedelsproduktion omkring 5000 år f.Kr. Här har man odlat squash, amaranth kanske också chili. Omkring 4000 år f.Kr. började man odla majs, bomull, tara och kanske bönor.

I Tehuacán-dalen i Mexico finns spår efter produktion av avocado, chili och squash omkring 6500 f.Kr. 1500 år senare finns spår efter majsodlingar i Tehuacán-dalen och Sierra de Tamaulipas.

I sydöstra Asien finns tecken på att människorna började producera livsmedel omkring 5000 år f.Kr. Då finns spår av risodlingar på Kinas ostkust.

En mycket osäker uppgift säger att odling kan ha börjat omkring 8000 år f.Kr. på Nya Guinea. Detta är den tidigaste dateringen av matvaruproduktion.

Förutsättningar i naturmiljö och levnadsförhållanden hos de tidigare jägarsamhällena är olika i de fem områdena på jordklotet. Karaktären hos de första samhällena med livsmedelsproduktion och produkter av växter och djur är också olika.

Bakgrunden i Europa

Från den första livsmedelsproduktionens början i sydvästra Asien expanderade jordbrukssamhällen i långsam takt norrut i Europa.

I Grekland och den nedre delen av Donau fanns ett bondesamhälle som är lite äldre än samhällen på lössjordsområdet i Mellan-europa. På lätta lerjordar, i ett bälte från Sydtyskland till södra Polen utvecklades den bandkeramiska kulturkretsen. Utanför lössjordsområdet, i lövskogsområde, utvecklades andra kulturer där människor kände till odling. En av dessa kulturer är Trattbägarkulturen som är den första kulturgrupp i Skandinavien där människorna odlar vete och korn. Trattbägarkulturen är uppkallad efter en keramikkruka med karaktäristisk lång utsvängd halsmynning. Trattbägaren finns över hela kulturens utbredningsområde som sträcker sig från Holland och Belgien i väster till Polen och västra delen av Sovjet i öster.

Expansionen av samhällen med olika produktionsätt utvecklades stötvis genom Europa. Samtidigt med Trattbägarkulturens existens har de första kopparförande kulturerna börjat uppträda i sydöstra Europa. Då levde fortfarande jägarsamhällen, som med ett arkeologiskt namn kallas för Ertebøllekulturen, i Sydsandinavien.

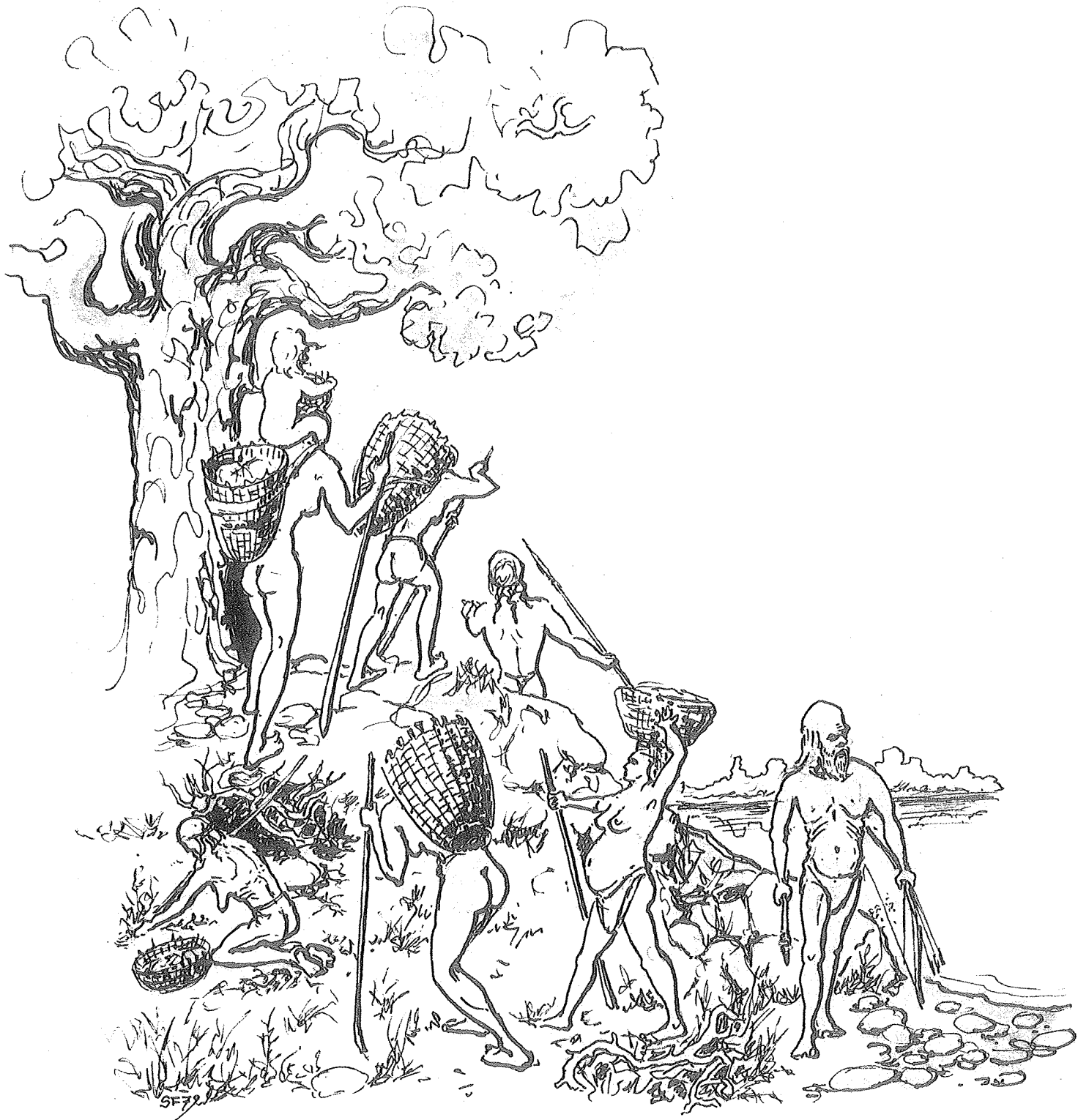
Från skandinavisk synvinkel kan man tänka sig att jägarsamhällen levde i ett stabilt ekonomiskt system. Man hade därför ingen anledning att förändra sina levnadsförhållanden och börja med livsmedelsproduktion. Först på ett senare stadium blir det aktuellt att förändra levnadsbetingelserna.

Ur mellaneuropeisk synvinkel kan man tänka sig att de områden som bondesamhällen använde var tillräckligt stora för att klara livsuppehållet i byarna. Dessa hade ingen anledning att söka upp nya områden för att skapa nya odlingsytor.

Föreställningar om stenåldersmänniskorna

Den arkeologiska forskningen har präglats av skiftande föreställningar om stenåldersmänniskorna.

På 1800-talet dominerade uppfattningen att jägare var vildar som djuriskt roffade åt sig mat medan bönder däremot var mer civiliserade människor. Jägare ansågs vara lägre stående varelser

som var hungriga och fattiga. Bönder var högre stående varelser som var mätta och rika. Dessa föreställningar är ett utslag av 1800-talets och 1900-talets kolonialism och imperialism, "den vite mannens börda".

Betraktelsesättet av stenåldersmänniskorna har förändrats först under de senaste årtiondena. Undersökningar av jägarsamhällen och bondesamhällen i Asien, Afrika och Amerika visar helt andra levnadsförhållanden. Dessa etnografiska undersökningar har fått stor betydelse för stenåldersforskningen. Den mer nyanserade bilden av jägare och bönder kommer att visas längre fram i katalogen. Det har ofta visat sig vara farligt att tillgripa ytterlighetsföreställningar om människors beteende utan att först se till förutsättningar för levnadsomständigheter.

Jägarsamhälle

För att få en bild av hur ett stenåldersjägarsamhälle kan ha fungerat kan man vända sig till etnografiska undersökningar av nu levande jägarsamhällen. Trots att dessa jägarsamhällen lever i andra naturmiljöer, antingen i tropiska områden eller i arktiska områden, eller i nära kontakt med jordbrukssamhällen eller industrisamhällen är uppgifter om deras levnadsförhållanden av stor betydelse för historiska analyser.

Kännetecknande för hela levnadsmönstret är sättet att skaffa mat och material till redskap. Jägare eller fiskare lever i naturen av naturens produkter. Kunskapen om naturen är stor och ex. en jägare i tropiska Afrika känner till och kan namnge 400 gröna nyanser.

Beroendet av naturtillgångar i området eller territoriet varierar naturligtvis sysslorna och tyngdpunkten på olika sysslor. Man kan säga att ett jägarsamhälle skaffar mat och material till redskap genom jakt, fiske och insamling från växtriket. Aktiviteterna sker i olika grader av samarbete mellan människorna. Vissa sysslor kräver engagemang av hela gruppen, andra sysslor kan utföras av en person. Jakt på större djur kräver samarbete mellan flera människor medan jakt på smådjur kan göras av ett mindre antal personer. Fisket kan utföras av en

människa men det kan behövas en större grupp för att dra nät. Insamling av vegetariska produkter är oftast individuella sysslor men för trivselns skull utföres arbetet ofta av flera personer.

Fördelningen av sysslor är också strängt könsuppdelad. Jakt och fiske brukar tillhöra männens sysslor. Det finns också uppgifter om att männen sköter den sociala kontakten med andra jägargrupper eftersom männen lever på rörlig fot. Kvinnornas göromål brukar vara knutna till närheten av boplatsen. Kvinnorna och de större barnen ägnar sig åt insamlandet av rötter, nötter, bär etc. På boplatsen lagas mat och tillverkas nödvändiga redskap. Vid förflyttningar är det också kvinnornas roll att ta hand om köksutstyrelse, barn och att bära den sistfödde.

Årstidsvariationer i naturtillgångarna medför att människorna får "flytta med tillgångarna". Årstidsvariationer i tillgångarna skapar rörelsemönster inom ett territorium hos jägarsamhället. Vi vet ännu inte om bofasthet fanns hos de tidigaste jägarsamhällena. Indicier från undersökningar av danska boplatser tyder på att människorna kan ha varit bofasta under den sista delen av äldre stenåldern.

Boplatserna ligger i områden där man optimalt kan utnyttja naturens tillgångar. Eftersom människorna i jägarsamhället lever av naturens tillgångar får inte uttaget vara större än tillväxten i naturen.

Denna balans och rörelsemönstret i ett jägarsamhälle skapar begränsningar för antalet människor. Gruppen får inte bli för stor och svårhanterlig. En stor grupp människor tär också starkare på naturtillgångar. Enligt beräkningar som gjordes på 1960-talet av jägarsamhällena i Afrika brukar två till fem kärnfamiljer leva tillsammans på en boplats. Naturligtvis måste gruppen träffa andra människor för att utbyta giftermålskandidater eller för att hjälpa varandra under vissa årstider. Bland stammar i regnfattiga områden träffas flera jägargrupper under torrtider vid vattenhål. I våra tempererade skogsområden under stenåldern kan man tänka sig att flera människor levde tillsammans under vintern. Genom att flera män slöt sig samman i ett jaktlag kanske det var lättare att fånga större djur.

För att nå största möjliga stabilitet i gruppen finns flera medvetna regler för att hålla befolkningsantalet konstant, ex. hög giftermålsålder, taburegler, 2-3 års långa amningsperioder, barnadödande av speciellt flickebarn, abort, och övergivande av alltför svaga individer. Alla människor har sin uppgift i samhället - ingen står utanför.

Mat och material till redskap fördelas mellan alla människor i gruppen. Ett kollektivt ägande av tillgångar karaktäriserar ägoförhållande i jägarsamhället. Ledaren av gruppen är ledare på grund av sina egenskaper och kvalifikationer som t.ex. att vara en god skytt. Ledarskapet är således inte ärftligt.

Det sista jägarsamhället i Sydsandinavien

För att kunna bilda sig en uppfattning och förståelse av uppbyggnaden av samhällsstrukturen hos det sista jägarsamhället och levnadsförhållandena för människorna i Sydsandinavien måste man förutom etnografiska undersökningar använda arkeologiskt material och material från naturmiljön. Det arkeologiska fyndmaterialet hämtas framförallt från boplatsslämningar och fynd av redskap. Naturmiljön kan man rekonstruera med hjälp av olika geologiska metoder. Här är pollenanalysen ett av de viktigaste hjälpmedlen för att få en bild av landskapet. Vid pollenanalys räknar man mängden pollen av olika träd, buskar och örter och därefter räknar man fram den procentuella fördelningen av de olika växternas förekomst. Analyser av havsnivåförändringar och analyser av växtlämningar och benlämningar från kulturlager på boplatserna ger också väsentliga uppgifter om regional och lokal naturmiljö.

Det yngsta jägarsamhället i Sydsandinavien kallas för Ertebøllekulturen. Kulturen är uppkallad efter boplatserna Ertebølle som ligger på Limfjordens norra strand på Jylland. Ertebøllekulturen är en av de tidigaste upptäckta stenålderskulturerna i Skandinavien. Den identifierades på 1850-talet av den danske arkeologen J.J.A. Worsaae. Till följd av hans arbete tillsattes i Danmark två kōkkenmōddingkommissioner under andra hälften av 1800-talet och ytterligare en på 1900-talet för att under-

söka arkeologiska fyndplatser med omgivande naturmiljöer. Denna intensiva forskning, speciellt på danskt område, gör att Ertebøllekulturen är en av de mest undersökta stenålderskulturererna i Skandinavien.

Ertebøllekulturen omfattar ett stort geografiskt område som sträcker sig över Nordtyskland, Danmark, Skåne, Blekinge och södra delen av Halland. Inom detta stora område finns stora likheter i det arkeologiska fyndmaterialet men även skillnader som till exempel keramikens utformning och dekor. Dessutom har boplatsslämningarna inom området lite skiftande karaktär beroende på olika aktiviteter som människorna sysslat med på grund av särdrag i den lokala naturmiljön.

Naturmiljön har påverkat och inneburit begränsningar för Ertebølle-människornas levnadssätt. Landskapet under Ertebølle-siden präglades av täta och stora skogar. I dessa urskogar växte ek, lind, alm och ask som tillsammans bildade en djungelliknande miljö med lite ljus för undervegetation. Här levde kronhjortar och rådjur och eventuellt fanns det också älgar och uroxar. Vildsvin kunde också finna livsutrymme och böka efter ollon i skogen. Längs sjöar och vattendrag fanns ett ljusare landskap där det växte al, björk, hassel och buskar. Fynd av mistel, som är en ljuskrävande växt, tyder också på att det fanns gläntor i skogsområdena. I sjöarna fanns många olika arter av fiskar och i havet dessutom sälar och tumlare.

Klimatet var varmt och fuktigt. Fynd av sumpsköldpadda och murgröna tyder på att det var två till tre grader varmare än nutida genomsnittstemperatur.

Under den äldre stenåldern i Skandinavien skedde stora förändringar av havsnivå och kustlinjer. Alltsedan den senaste isen smälte av från Skandinavien har havsnivåer och kustlinjer förändrats. Under den atlantiska tiden, som Ertebøllekulturen placeras i med det geologiska namnet, ägde en kraftig transgression rum. Denna havsnivåförändring kan ha skapat gynnsamma omständigheter för djurlivet i havet och medfört större och stabilare tillgångar för Ertebølle-människorna.

Det är framförallt boplatser och fyndmaterial från dessa boplatser som arkeologer känner till från Ertebøllekulturen. Boplatserna som varierar i storlek ligger längs forna fjordar, öppna havsvikar eller vid kusterna.

I Danmark består många boplatser av k kkenm ddingar eller så kallade avfallshögar. K kkenm ddingarna innehåller stora mängder av tätt sammanpackade ostronskal, musselskal och snäckskal som är rester efter måltider. I k kkenm ddingarna finns också rikligt med redskap och keramik och i ett par av dem har man påträffat gravar. Ja, man har också funnit m rgkluvna människo-ben vilket tyder på att det funnits kannibalism.

I Sydsverige  r boplatserna annorlunda ty här har arkeologerna inte påträffat några k kkenm ddingar på boplatserna. Detta beror antagligen på att miljön inte varit densamma i Sydsverige som i Danmark. Det kanske inte alls har funnits så stor mängd av skaldjur i de sydsvenska vattendragen då exempelvis ostron har mycket stora krav på en genomströmning av friskt vatten, salt-halt och vattentemperatur för att kunna reproduceras.

Fyndmaterialet från Ertebøllekulturen skiljer sig lite från det vi känner från tidigare j garsamb llen i Sydsandinavien med tillskottet av nya redskapsformer. En nyhet  r framförallt keramiken som nu f r första gången tillverkades i Sydskandina-vien. Framst llningsf rfarandet av keramiken visar att den förmodligen är inspirerad från sydligare bondesamb llen där man också sysslade med keramikhantverk.

Keramiken finns i två former dels låga och ovala skålar, dels tjockväggiga och spetsbottnade kärl med utsvängd halsmynning. De ovala skålarna var tillverkade genom tumning av en lerklump. Leran har dessförinnan, för att stabiliseras och få bra konsis-tens, blandats upp med bränd krossad lera, s.k. chamotte och växtmaterial. Skålarna kan ha använts som lampor och i så fall kan tran ha utnyttjats som bränsle. De spetsbottnade kärlen var tillverkade i rullteknik. Leran, som först magrats eller blan-dats upp med krossat stenmaterial (ex. kvartsit) eller chamotte, rullades i strimlor som sedan byggde upp kärlets väggar. Ler-strimlorna trycktes samman med fingertopparna eller sammanpres-sades efter uppbyggnaden med fuktiga händer. I den fuktiga le-ran dekorerade man kärlen i olika mönster med hjälp av olika verktyg eller med fingertopparna. Efter torkning brändes kru-korna direkt på sl t mark eller i en grund svacka i marken. För att få en jämn och tillräcklig temperatur täcktes krukorna med grenar och kvistar. Bränningen skedde på så sätt med direkt lufttillförsel i en temperatur mellan 500 och 600 . De spets-

bottnade kärlen användes till kokkärl men också till förvaringskärl.

Den största delen av det fyndmaterial man hittar på boplatserna är av flinta eller bergarter av annat slag. Fynden består av yxor, slipstenar, småredskap, block och rester från redskapstillverkningen. Kärnyxorna av flinta är välhuggna med noggrant tillhuggna eggpartier. Skivyxorna som också är tillverkade av flinta har kraftigt utsvängda egghörnor och förekommer i stor mängd. Det finns också yxor av annan bergart, vanligtvis grönsten, som kallas Limhamnsyxor efter en fyndlokal i Limhamn söder om Malmö. Limhamnsyxorna är försttillverkade med slagteknik och därefter slipade. Småredskapen som också är framställda av flinta är knivar, borrar, skrapor och sticklar. Pilspetsar förekommer i stor mängd på boplatserna. Under Ertebøllekulturen finns pilspetsar i form av tvärpilar. Tvärpilarna har en bred skärande egg som gör liten skada i pälsen på det nedskjutna djuret.

Bevaringsförhållandena har inte varit gynnsamma för organiskt material på de sydsvenska boplatserna där föremål av ben, horn och trä är sällsynta. Detta innebär att arkeologen här får en mycket ensidig bild av den materiella produktionen i Ertebølle-samhället. I danskt boplatsmaterial har man däremot påträffat metkrokar, pilar, pilbågar, paddlar, harpuner och yxor av ben och horn. Etnografiska paralleller kan hjälpa till att få en ytterligare nyanserad bild av redskapssortimentet och hur man har använt de olika redskapstyperna.

Boplatsläget och analyser av organiskt material från framförallt de danska Ertebølleboplatserna tyder på att människorna till stor del utnyttjat de marina resurserna. Man kan mycket väl tänka sig att förhållandena varit desamma i Sydsverige. Detta innebär att Ertebøllekulturens människor kan ha skaffat sig livsmedel inom ett mindre område under hela året och på så sätt varit fast bosatta utan att ha varit tvungna att tillgripa odling eller boskapsskötsel. Om Ertebølle-människorna varit mer eller mindre stationära under hela året förändras så småningom invånarnas relationer till varandra och till resurstillgångarna. Som en följd av bofasthet kommer en del av de befolkningshämmande reglerna att försvinna och antalet människor kan bli större. Större antal personer i en grupp medför att man måste utnyttja naturtillgångarna rationellt utan att

överexploatera naturen för att förse alla människor med livsförnödenheter. En mer organiserad tillvaro och samorganisation mellan människorna behövs för att fördela resurser inom familjerna och för att lagra insamlade tillgångar inför magrare insamlingsperioder.

Bondesamhälle

De första bönderna i Sydsckandinavien odlade vete och korn och ägnade sig åt boskapsskötsel av framförallt kor och får. De sysslade också till stor del med jakt, fiske och insamling av växter precis som man tidigare hade gjort.

Sysslorna för bonden och hans familj var sannolunda än sysslorna för jägaren och hans familj. Bondefamiljen var tvungna att lägga ner större arbete för att skaffa sig livsförnödenheter. De första bönderna var svedjebbrukare och många av de nödvändiga sysslorna utfördes gemensamt av hela gruppen. Röjning för att öppna områden i skogen till odlingsytor kan ha skett antingen genom ringbarkning av de stora träden eller genom att hugga ned de stora träden med hjälp av kraftiga yxor. Efter röjning svedjades området och i det nybildade asklagret sådde man utan några ytterligare upprepningar vete eller korn. Lite senare på året skördade man och sedan lagrades skörden inför vinterns behov. Detta arbete krävde stor arbetsinsats och tog lång tid i anspråk.

I förhållande till människornas arbetsinsats inom ett jägarsamhälle måste invånarna i ett svedjebbrukande samhälle lägga ner längre tid per dag åt arbete. En jägare ägnar kanske två timmar per dag åt arbete medan en svedjebbrukare arbetar fyra till fem timmar per dag.

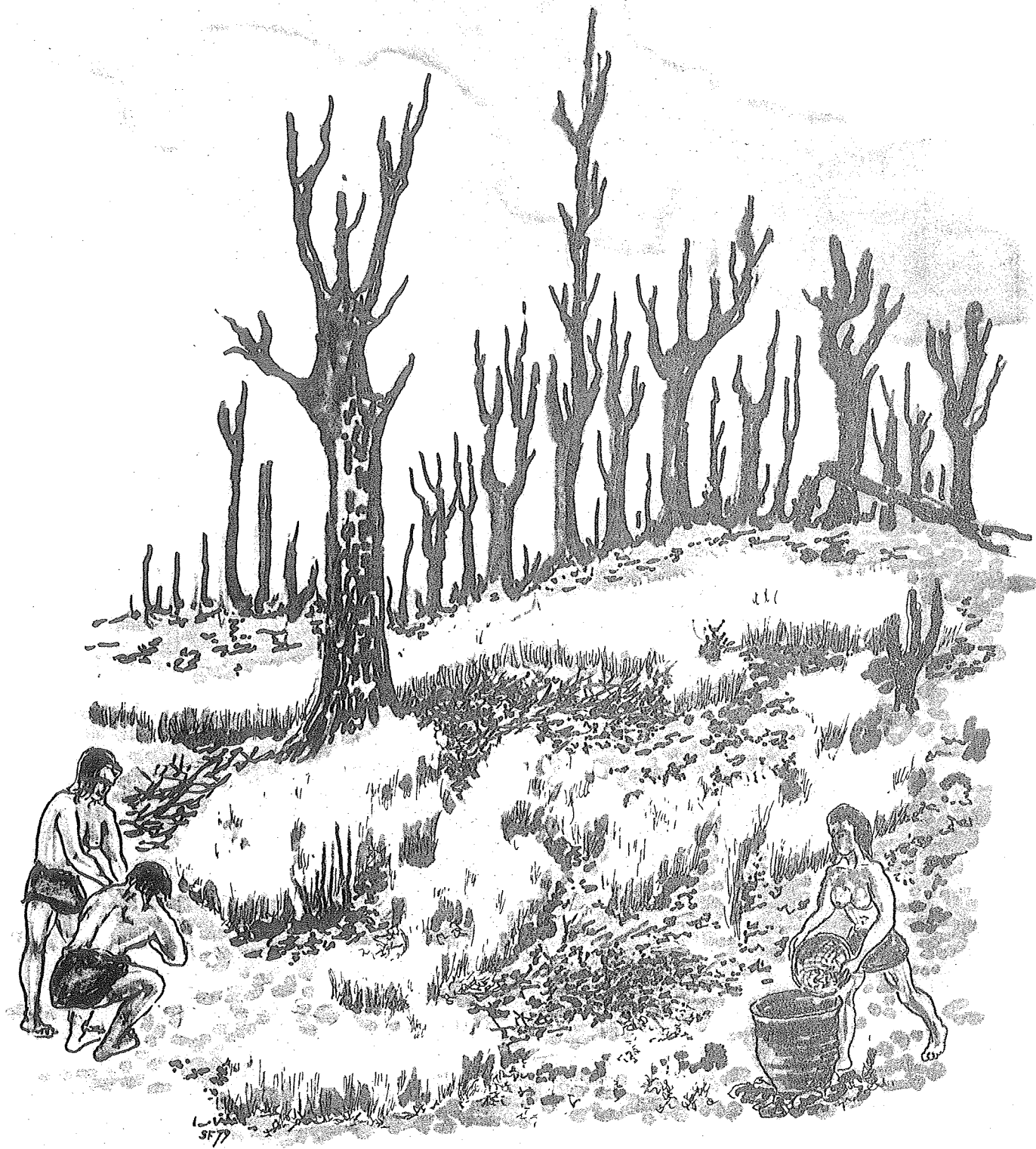
Svedjebbrukare är till vis del rörliga inom ett område. I närheten av boplatsen ligger flera odlingsytor som antingen ligger i träda eller brukas. Experiment med svedjebbruk som gjorts i Danmark, England och USA och undersökningar av svedjebbrukande samhälle som dels finns idag ex. på Java och som dels fanns i Finland ger möjligheter att förstå svedjebbrukarnas levnadsvillkor och markutnyttjande.

Ett svedjat område ger inte fullgoda skördar i obegränsad tid.

I tropiska områden måste man överge en svedjad odlingslott redan efter ett par års odling medan man i mer tempererade områden kan använda odlingslotterna upp till fyra eller fem år. Undersökningar av svedjebbruk som i experimentellt syfte pågått under årtionden i England och USA visar andra tidsdimensioner på utnyttjandet av svedjade marker. Här kan man efter cirka trettio år ännu få 70% goda skördar i jämförelse med de fullgoda skördarna de första tre åren. Att ett svedjat område ger sämre skördar efter ett antal år beror på att asklagret som till en början innehåller många mineralämnen och näringsämnen så småningom utarmas. Graden av utnyttjande av en odlingslott tycks variera mellan olika typer av klimatområden och jordartsområden. Trots detta kan man konstatera att svedjebbrukare inom ett begränsat område måste ta upp nya odlingsytor samtidigt som de övergivna ytorna ligger i träda. Det har framförts åsikten att boskapen kan ha utnyttjat de övergivna ytorna till bete. I de tidigaste svedjebbrukande samhällena brukar jorden ligga i träda så pass länge att den ursprungliga täta skogen har hunnit växa upp. Det är fördelaktigare ur arbetssynpunkt att svedja och röja ett uppvuxet och trädbevuxet område än ett område med buskvegetation där gräs, sly etc kräver mycket mer arbete att få bortrensat.

För att samordna alla uppgifter på boplatsen, inom den enskilda familjen och mellan familjerna krävdes en större arbetsorganisation. Det tidigare rollspelet mellan män och kvinnor som fanns i jägarsamhället förändrades sakteliga. Männerna tog mer aktiv del i produktionen ju intensivare odlingstekniken blev. Från att det svedjebbrukande samhället till en början använde grävkäpp eller hacka som bearbetningsredskap intensifierades efterhand jordbearbetningstekniken och man började använda kraftigare redskap. Detta innebar att männen övertog en del av kvinnans tidigare arbete och så småningom förlorade kvinnan sin position som huvudansvarig för matanskaffning. Hon fick en mer underordnad roll i den direkta produktionen inom samhället men ändå en central roll eftersom det var hon som stod för barnafödandet och reproduktionen av gruppen.

Hennes roll var viktig också på ett annat sätt eftersom hon hade en sammanbindande funktion mellan släkter och familjer. Släktskapsrelationer har stor betydelse i dessa stamsamhälle där spelet mellan äldre och yngre i samhället och spelet mellan

män och kvinnor strävar att samordna alla funktioner och att bibehålla en viss stabilitet i gruppen.

På många sätt kan ett svedjebrukande samhälle vara mera sårbart än ett jägarsamhälle. Väder, vindar och missväxter kan få drastiska konsekvenser för livsmedelsförsörjningen. I detta sammanhang kan än en gång påpekas att det tidigaste bondesamhället till stor del också ägnade sig åt jakt och fiske och på så sätt balanserade tillgång och uttag ur naturen.

Det tidigaste bondesamhället i Sydskanandinavien

Det tidigaste bondesamhället i Sydskanandinavien återspeglas i Trattbågarkulturen. Trattbågarkulturen är, som tidigare påpekats en kulturgrupp som också återfinns i Europa.

Trattbågarkulturen är den äldsta kulturgruppen under yngre stenåldern i Skandinavien. Yngre stenåldern kallas också neolitikum (efter grekiska neos = ny, lithos = sten). Neolitikum delas upp i tidig-, mellan- och senneolitikum och hela yngre stenåldern sammanfaller med den subboreala tiden, en geologisk beteckning på en vegetationsperiod med karaktäristika med avseende på klimat, temperatur, växter och djur.

Den tidigneolitiska perioden har man efter danska boplatsfynd och keramikmaterial delat upp i tre perioder. I utställningen behandlas endast de två första faserna som är svåra att särskilja från varandra i sydsvenskt arkeologiskt material.

I likhet med det arkeologiska materialet från Ertebøllekulturen kommer fyndmaterialet från Trattbågarkulturen till största del från boplatslämningar. Det finns få gravar, några depåfynd men desto rikligare med lösfynd av yxor från perioden.

Huvuddragen i landskapet under den subboreala tiden är i stort sett desamma som under den atlantiska tiden. Den täta urskogen med ek, lind, ask och alm fanns fortfarande kvar men på grund av människans ingrepp i naturen fanns också öppnare områden i skogen. Det första tydliga tecknet på dessa kan studeras i pollendiagram. Pollendiagrammen ger möjlighet att ur vegetationssynpunkt rekonstruera lite av utvecklingen kring de första bondesamhällena eller som man också kallar förändringen med danskt ordval, det första landnamet.

Det äldsta tecknet på att landskapet drastiskt förändrades kan man se i pollendiagrammen som en kraftig nedgång av pollenkurvan för alm, det s k alm-fallet (latin Ulmus-fallet). Det finns många teorier kring almens och några andra större trädskraftiga minskning som sker omkring 3000 år f.Kr. i Sydskandinavien och i andra delar av Nordvästeuropa. Forskare har resonerat om klimatförändringar, jordförsämringar, almsjuka och människans påverkan som alternativa förklaringar till det kraftiga Ulmus-fallet. För närvarande råder motstridigheter mellan å ena sidan teorin att almfallet var ett resultat av att människan samlade lövfoder till tamboskapen och å andra sidan teorierna om att almsjukan eller klimatförsämringen varit orsakerna. En viktig anmärkning i detta sammanhang är kommen från veterinärsynpunkt där man menar att almblad innehåller liten mängd näringsämne och är dåligt foder för djuren. Det finns för närvarande inga belägg där man med arkeologiska fynd och etnografiska resonemang kan tänka sig att ett jägarsamhälle först började med boskapsskötsel och först senare anammar odlingsteknik.

I och med att man tillsammans eller samtidigt med Ulmus-fallet också kan finna kolhorisonter och pollen av sädeslag är man säker på att pollendiagrammen visar att människorna börjat odling och på så sätt trängt in i skogarna. Sädeslag finns nämligen inte som vildväxter i Skandinavien och kan således inte ha "växtförädlats" här utan måste ha importerats från sydligare områden.

Landnamsfasen, dvs vad som händer i naturen när man börjar röja och hur återväxten i ett odlat område ser ut, kan delas in i olika faser. De två danska geologerna J. Iversen och J. Troels-Smith har gjort praktiska försök med svedjebruk i Danmark och bundit samman resultat från experimenten med pollenanalyser kring de tidigaste bondesamhällena i Sydskandinavien. På så sätt har de rekonstruerat landskapsutvecklingen under en landnamsfas. I Sverige har liknande arbete gjorts, framförallt av geologen B. Berglund, som analyserat hela den förhistoriska landskapsutvecklingen och därmed också det första landnamet. Den första delen visar kraftig nedgång av stora träd som ek, alm och lind. Samtidigt med att landskapet får öppnare karaktär återfinns örter som groblad (*Plantago major*), svartkämpar (*Plantago lanceolata*), bergssyra (*Rumex acetosella*).

På samma gång har man hittat pollen av sädeslag. Genom sädeskornsavtryck i keramik har man kunnat fastställa vilka typer av sädeslag människorna odlade. Det är framförallt olika arter av vete som t.ex. enkorn (*Triticum monococcum*), emmer (*Triticum dicoccum*), skalkorn och skallöst korn (*Hordeum*) som man finner men också äppelkärnor och losta. Så småningom börjar landskapet växa igen och de första träden som vinner terräng är snabbväxande och ljuskrävande träd som björk och hassel. Till sist återväxer området till ursprunglig vegetation dvs en tät skog med ek, ask och lind. I ett område som utnyttjas av en svedjebrukande befolkning kan man tänka sig att alla stadier av landnamscykelns finns representerade.

Klimatet för de tidigaste bondesamhällena var i stort sett det samma som för det sista jägarsamhället. Det var fortfarande ett varmt och fuktigt klimat. Sumpsköldpaddan och murgrönan fanns kvar. Man finner samma typer av djur som tidigare dvs kronhjortar, rådjur och vildsvin.

Eftersom de första svedjebrukarna också ägnade sig åt jakt och fiske hittar arkeologerna boplatser både vid kusten och längre in i landet. På flera boplatser i kustregionen i Skåne finns kulturlager från Ertebøllekulturen under kulturlager från Trattbägarkulturen. Detta kan tyda på att man utnyttjat samma område. De flesta trattbägarboplatser ligger i inlandet antingen i slättlandskap eller i backlandskap, både på sandiga och leriga jordar. Från några av Trattbägarkulturens boplatser har man påträffat rester av huskonstruktioner. Husen har varit rektangulära, ca 4-5 m stora och av stolphålets placering att döma har taket varit vinklat. Här fanns inne i huset.

Trattbägarkulturens arkeologiska fyndmaterial är på olika punkter snarlikt det vi känner från Ertebøllekulturen. Avvikande är framförallt keramikens utformning och dekor och förekomsten av tunga välslipade yxor.

Keramikens är tillverkad på samma sätt som Ertebøllekeramikens. En mer utvecklade teknik att foga samman lerstrimlorna har utvecklats så att keramikens blivit betydligt tunnare och leran inte är så grovt magrad. Det finns emellertid större variationer på keramikutformningen hos Trattbägarkulturen. I utställningen visas två planscher med karaktäristisk trattbägarceramik. Uppdelningen är gjord av den danske arkeologen C.J. Becker efter danskt boplatsematerial.

Det finns trattbägare, skålar, hankkärl, kragflaskor och lerskivor. Dekoren på keramiken är sparsam och förekommer i form av små intryck runt halsmynningen. Trattbägaren och skålar kan kanske ha använts som kokkärl, medan däremot hankkärlet förmodligen har varit förrådskärl. Lerskivornas funktion är svår att fastställa och man menar att de har använts som bakplattor eller lock.

För första gången i sydsandinavisk stenålder började man tillverka stora, tunga och kraftiga yxor. Dessa förekommer i två olika typer, nämligen dels den spetsnackiga flintyxan, dels den tunnackiga flintyxan. Den spetsnackiga yxan är mindre än den tunnackiga yxan som kan vara upp till 40 cm lång. Yxorna är noggrant slipade. Slipningen av yxorna medför att de blir lättare att arbeta med eftersom de blir starkare och eggpartiet splittras inte så lätt, tack vare att slaget fördelas jämnare på eggen.

Det finns också småredskap såsom knivar, skrapor, borrh som behövs för allehanda sysslor. Pilspetsar förekommer i form av tvärpilar. Inte sällan förekommer tvärpilar tillverkade av flintbitar från en trasig slipad yxa.

Det finns mycket litet fyndmaterial av organiskt material från Trattbägarkulturen. Detta ger en ensidig bild av vilka redskap de första bönderna kan ha använt. Som exempel på vad som kan finnas är ganska nyligen undersökta gravar i Danmark där man som gravgåvor till de döda hade lagt ner långa halsband av tandpärlor av bl a kronhjort och älg samt bendolkar som var dekorerade.

Löddeborgsboplatsen

Den största delen av det material som visas i utställningen kommer från Löddeborg. Denna boplats är en av de fyndrikaste med lämningar från Ertebøllekulturen men här finns också fyndmaterial från den tidigneolitiska Trattbägarkulturen.

Boplatsen ligger vid Öresundskusten cirka 1 km väster om Löddeborgs utlopp i Öresund. Den ligger på södra sidan av en mindre halvö som i norr begränsas av Barsebäcks mosse.

I början av 1900-talet påträffades boplatsen av greve F. Rewentlow som meddelade arkeologer fyndplatsen. Knut Kjellmark inventerade därefter området och beskrev sedan boplatsen tillsammans med flera andra fyndlokaler inom Barsebäcksområdet i en sammanställning av Sveriges stenåldersboplatser.

Undersökningen av Löddesborgsboplatsen skedde först på 1960-talet. Motorvägsbygget mellan Malmö och Helsingborg hade stort behov av grus och eftersom boplatsen låg på en forntida strandvall med lämpligt grusmaterial exploaterades området. I sista stund fick arkeologer reda på denna exploatering. Till en följd av detta gjordes flera utgrävningar under åren 1964 till 1970 av Lunds Universitets Historiska Museum. Undersökningen kom att omfatta de delar av boplatsen som inte redan fraktats bort av grusexploatören. I ett senare skede föranledde förberedande av rötslamsdammar kring boplatsen ytterligare utgrävningar.

Boplatsen är belägen på en forntida strandvall, som bildats under den senatlantiska tiden, strax innan stenåldersmänniskorna bosatte sig på området ~~alldeles~~ intill den dåtida strandkanten. Strandvallens storlek och höjd över havet är svårt att fastlägga idag eftersom området exploaterades innan fackmän hunnit beskriva och mäta vällen. Knut Kjellmark nämner i sin publikation över Stenåldersboplatser att strandvallen längs kusten på sina ställen varit tjugo meter bred. Han nämner däremot inget om höjden av strandvallen. Detta är uppgifter som har stort värde för en rekonstruktion av miljöförhållandena och för att få datering av boplatslämningarna.

Först på senare tid har fyndmaterialet från Löddesborg tagits upp till bearbetning, varför här endast kan ges uppgifter om detta i korta ordalag.

Löddesborgsboplatsen har ett oerhört rikt arkeologiskt fyndmaterial. I kulturlagren som på vissa ställen mäter upp till 80 cm finns rikligt med flintredskap, keramik och benmaterial.

På nuvarande stadium kan man endast kortfattat beröra det arkeologiska fyndmaterialet som till största del består av redskap av flinta och flintavfall från tillverkningen. I redskapsmaterialet finns kärnyxor, skivyxor, tvärpilar och småredskap. Det finns också många Limhamnsyxor som är mycket karaktäristiska för Ertebøllekulturen. Keramikmaterialet från Löddesborgsboplatsen har speciell karaktär. Kärnbottenarna har utformats på

olika sätt som visar paralleller både åt öster och väster. Keramiken är också dekorerad på sätt som inte är vanliga i alla delar av Ertebøllekulturens områden.

En liten del av benmaterialet har bestämts av en osteolog. Det finns rikligt med fragment av käkar, kotor och ben av fisk. Ett fragment från kranium från uroxe eller tamboskap säger att om detta tillhört en individ av tamboskap så måste denna ha varit lika stor som eller större än de största representanterna för de nutida raserna. Benfragment från kronhjort, liten idisslare i storlek som rådjur, varg samt fågelben fanns också i de analyserade fyndigheterna.

Trots att rikliga uppgifter som har stort värde för rekonstruktion av miljöförhållandena saknas står Löddesborgsboplatsen i centrum vid studier kring förändring från jägarsamhälle till bondesamhälle i Skåne.

Sammanfattning - Från jägarsamhälle till bondesamhälle

Det har funnits en omfattande forskning de senaste årtiondena i Sydskandinavien kring Ertebøllekulturen och Trattbägarkulturen, dvs det sista jägarsamhället och det första bondesamhället. Genom att arbeta tvärvetenskapligt har man sammansällt arkeologiskt källmaterial, material om naturmiljö och etnografiskt material för att försöka se olika aspekter av de förhistoriska samhällena för att på så sätt kunna förstå och förklara samhällsförändringen till ett mer bofast samhälle.

I ett långt tidsperspektiv och ett stort geografiskt perspektiv har människorna 99% av sin tid på jordklotet varit jägare och fiskare. Endast en mycket kort tid har människorna levt i bondesamhälle och en bråkdel av historien i industrisamhälle. Skandinavien, ett litet område på norra delen av jordklotet har också en mycket kort historia med tanke på människans utveckling i världsperspektiv.

Under cirka 40 000 år täcktes Skandinavien av ett istäcke som var endast en liten del av en av fyra stora samtida kontinentala nedisningar. Först när isen smälte bort omkring 12 000 år f.Kr. börjar människans historia i våra trakter. Under 9000 år levde människorna här av jakt, fiske och insamling av vegeta-

bilier. I omkring 5000 år har människorna producerat sina livs-förnödenheter och förändringen från jägarsamhälle till bondesamhälle ägde rum i Skandinavien omkring 3000 år f.Kr.

Alla samhällen måste leva i balans med naturens tillgångar. Naturmiljön utgör begränsningar för ett samhälles utformning men bestämmer ingalunda vilka aktiviteter som kan äga rum. Ertebøllekulturen och Trattbägarkulturen spänner över ett tidsrum som omfattar två skilda vegetationszoner, den senare delen av atlantiska perioden och den tidigaste delen av subboreala perioden. För att förstå bakgrunden och förutsättningarna för samhällena har en rekonstruktion av naturmiljön presenterats som är baserad dels på geologiska metoder och analyser, dels på arkeologiska fynd.

Ertebøllekulturens och Trattbägarkulturens människor har haft ungefär samma förutsättningar i den omgivande naturmiljön för att kunna försörja sig med livs-förnödenheter. Eventuellt kan man spåra en klimatförändring precis i skiftet mellan Ertebøllekultur och Trattbägarkultur.

Orsakerna till att människorna förändrade sitt levnadssätt omkring 3000 år f.Kr. har flitigt diskuterats av arkeologer. Man har menat att en bondebefolkningen har vandrat in söderifrån med kor, vete och trattbägare för att etablera sig jäm-sides med de ännu kvarlevande Ertebølle-människorna. En annan tolkning är att Ertebøllekulturens människor har tvingats anamma odling och boskapsskötsel för att levnadsbetingelserna blivit alltför kärva.

Innan man tar ställning till relationerna mellan Ertebøllekulturen och Trattbägarkulturen måste man titta närmare på dateringarna. Med hjälp av C-14 metoden har man i danskt material fastställt att de båda kulturgrupperna inte överlappar varandra, dvs inte har existerat samtidigt.

Genom att ha försökt rekonstruera levnadsförhållanden och miljöförhållanden hos jägarsamhälle och bondesamhälle har man kunnat konstatera att det finns skillnader men att det också finns stora likheter mellan de båda samhällstyperna. Det sista jägarsamhällets levnadssätt med en stor utnyttjandegrad av naturresurserna och möjligheter till en ökning av befolkningsantalet har många likheter med karaktären hos det första bondesamhället. Där människorna inte till fullo levde av odling och boskaps-

skötsel utan också ägnade sig åt jakt och fiske. Keramikens förekomst i Ertebøllekulturen kan tyda på att samhället varit stationärt under större delen av året. För människorna i en nomadiserande grupp skulle keramik vara en belastning vid förflyttningar och man skulle inte heller samla på sig extra redskap. Ertebøllekulturens människor kunde på grund av detta levnadssättet härbärgera fler människor och häri ligger en av orsakerna till förändringen till livsmedelsproduktion.

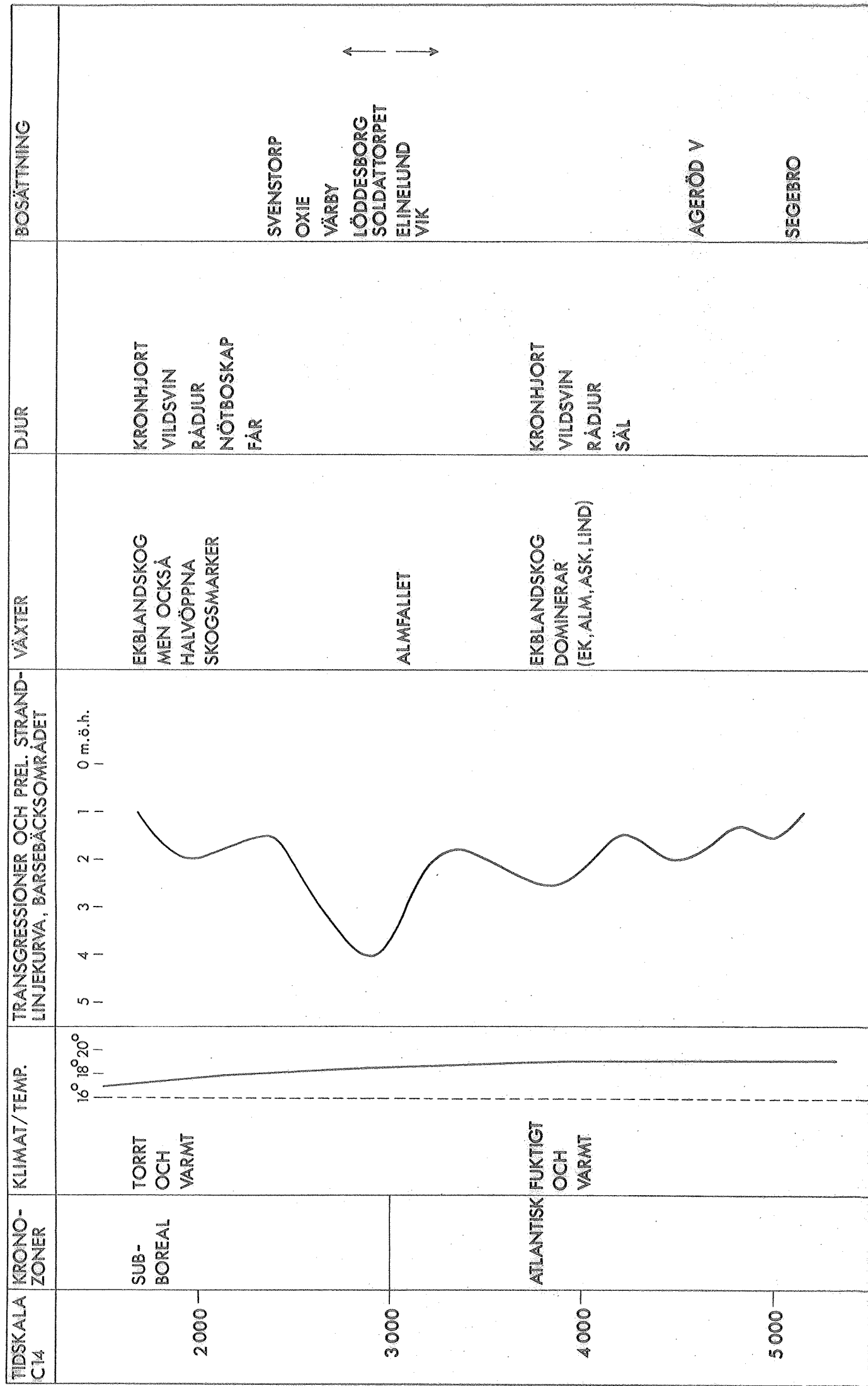
En mindre klimatförändring kan ha ägt rum omkring 3000 f.Kr. Eftersom Ertebøllefolkens förmodligen tog stor del av sin basnäring från havet och i omgivningarna kring boplatsen kan denna klimatfluktuation inneburit att naturtillgångarna minskat eller förändrats. Här ligger en motsättning mellan befolkningsantal och sättet att skaffa mat där följden blivit att människorna tvingas att också börja odla och hålla boskap för att skaffa sig stabilare näringsfång.

Situationen i Skåne visar att Ertebøllekulturens boplatser är koncentrerade till kustregionerna. Ser man närmare på utbredningsbilden av Limhamnsyxorna, en yxtyp av bergart, finner man att den också finns i inlandet. Trattbägarkulturens boplatser ligger vid kusten inte sällan med kulturlager ovanpå Ertebøllekulturens kulturlager. Den största delen av boplatserna ligger dock i inlandet, både i slättlandskap och i backlandskap, och i samma områden där man påträffat Limhamnsyxor. Det finns flera kontaktpunkter mellan de båda samhällstyperna i Skåne som tyder på att man utnyttjat samma markområden. Med detta i tanke kan man mycket väl tänka sig att förändringen till ett bondesamhälle skedde inom Ertebøllekulturen, förmodligen under påverkan söderifrån. I alla fall måste vetet och kornet ha importerats.

Med förändringen till bofasthet som kan spåras i Sydskandinavien omkring 3000 år f.Kr. har man de första tecknen på att människorna ändrar sina levnadsförhållanden, antalet människor ökar och man börjar utnyttja naturmiljön mer intensivt.

Urval av litteratur kring de olika aspekterna på förändringen från jägarsamhälle till bondesamhälle.

- Andersen, S. 1973. Overgangen fra aeldre til yngre stenalder i Sydskandinavien set fra en mesolitisk synsvinkel. *Bonde-Veidemann, Bofast-ikke bofast i nordisk förhistoria*. Tromsø-Oslo-Bergen.
- 1975. Ringkloster, en jysk inlandsboplads med Ertebøllekultur. *KUML 1973-74*. København.
- Becker, C.J. 1954. Stenalderbebyggelse ved Store Valby i Vest-sjaelland. *Aarbøger*. København.
- Bender, B. 1975. *Farming in prehistory*. London.
- Boserup, E. 1973. *Jordbruksutveckling och befolkningstillväxt*. Lund.
- Hulthén, B. 1977. On ceramic technology during the Scanian Neolithic and Bronze Age. Stockholm.
- Holmquist, S. & Talle, A. 1978. Barheidas tre hustrur. *Uddeåns valla*.
- Iversen, J. 1941. Landnam i Danmarks stenalder. *D.G.U. II række*. Nr 66. København.
- 1973. The development of Denmark's nature since the last glacial. *D.G.U. V Række*. Nr 7 C. København.
- Keller, Ch. 1978. *Arkeologi - virkelighetsflukt eller samfunnsforming*. Oslo.
- Kjellmark, K. 1905. Öfversikt af Sveriges stenåldersboplatser. *Ymer 1904*. Stockholm.
- Mahler, D. 1978. Förkapitalistiske produktionsmåder med specielt henblik på neolitikum i Sydskandinavien, et model-førståelse. *Kontaktstencil 14*. Lund.
- Pedersen, N.H. 1978. *Produktion og udbytning i förkapitalism*. Den jyske Historiker. Århus.
- Salomonsson, B. 1973. Nya fynd från det äldsta neolitikum i Skåne. *Bonde-Veidemann, Bofast-ikke bofast i nordisk förhistoria*. Tromsø-Oslo-Bergen.
- Terray, E. 1969. *Den historiska materialismen och de "primitiva samhällena"*. Zenitserien 9.
- Spång, K. 1978. Aspekter på det äldsta jordbrukets införande. *Kontaktstencil 14*. Lund.
- Spång, K., Welinder, S., Wyszomirski, B. 1976. The introduction of the neolithic stone age into the Baltic area. *Dissertationes Archaeologicae Gandenses*. Vol. XVI. Brugge.
- Strömberg, M. 1978. Three neolithic sites. A local seriation. *Meddelande från Lunds Universitets Historiska Museum 1977-78*. Lund.

University of Lund
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
(Lunds universitets historiska museum)

REPORT SERIES

1. TOM OHLSSON, Vikingars vardag. En utställning om Löddeköpinge. Utställningskatalog 1976.
2. LARS LARSSON, Stenåldersjägare i inlandsmiljö. Utställningskatalog 1977.
3. Institute of Archaeology, University of Lund, Report 1. 7. 1976-30. 6. 1977.
4. BOZENA och MAREK WYSZOMIRSKI, Stenålderns ekonomi. Utställningskatalog 1978.
5. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1. 7. 1977-30. 6. 1978.
6. LARS LARSSON, Problemställning och metod för undersökningen av mossboplatsen Ageröd V. Undervisningsmaterial 1979.
7. BERTA STJERNQUIST, Kompendium i djurornamentik 1969. Illustrationer av Johan Callmer. 1970. Stencil. (Ny upplaga 1979.)
8. KRISTINA JENNBERT SPÅNG, Från jägare till bonde. Utställningskatalog 1979.

